

KOVÁCS BENCE ZSOLT¹

Rabigán fél évezreden át: a roma rabszolgaság vizsgálata Havasalföldön és Moldvában jogtörténeti szempontból

Under the Yoke for Half a Millennium: A Legal-Historical Perspective on Romani Slavery in Wallachia and Moldavia

Abstract: The Romani community experienced a unique and overlooked chapter in world history through their enslavement in the two Romanian principalities, a status that persisted from their arrival until the mid-19th century. This phenomenon is currently unknown to the larger Romanian society as well as the majority of the descendants of the liberated Romanis. The article presents a comprehensive legal-historical examination of this nearly 500-year period of enslavement, exploring the theories surrounding the emergence of this legal institution, the various criteria used to classify the Romanis, the norms that governed their enslavement, their legal status, and their eventual legal emancipation at the dawn of the modern era.

Keywords: Romani, slavery, legal status, Wallachia, Moldavia

Összefoglaló: A romák összessége – a világtörténelemben egyedi módon – megjelenésüktől fogva egészen a XIX. század közepéig rabszolgaságban élt a két román fejedelemség területén. E jogi státusz kimondottan csak ennek az etnikumnak volt fenntartva. Erről a jelenségről nemhogy a jelenlegi romániai társadalom nagy része, hanem a felszabadított romák leszármazottjainak a többsége sem tud. Jelen tanulmány jogtörténeti szempontból ismerteti a rabszolgaságot annak mintegy 500 évén át, kitérve a jogintézmény kialakulásának elméleteire, a romák különböző kritériumok szerinti osztályozására, a rabszolgaságot szabályozó normákra, a szolgák jogállására és a jogi emancipációra a modern kor elején.

Kulcsszavak: romák, rabszolgaság, jogállás, Havasalföld, Moldva

1 ORCID: 0009-0007-7785-3879

1. Bevezető

A roma rabszolgaság a két román államban² több mint fél évezreden keresztül állt fenn. Jelen tanulmány célja, hogy ezt az intézményt mint Havasalföldön és Moldvában az idők folyamán megjelenő *sui generis* jelenséget vegye görcső alá jogtörténeti szempontból. A tanulmány vizsgálódási tárgyát képezi továbbá, hogy a rabszolgatartó két állam társadalmi és gazdasági rendszerébe hogyan épült be szervesen ez a jogintézmény. Ennek érdekében szó fog esni ennek az intézménynek a kialakulásáról, a rabszolgák különböző kritériumok szerinti kategorizálásáról, ezek jogállásáról és a rabszolgaságot szabályozó normákról, majd a jogintézmény XIX. századi megszűntetéséről és annak utóhatásairól.

A jogintézmény részletesebb tárgyalása előtt ki kell térnünk egy terminológiai kérdésre, amely igen sok polémiát szül a történészek között. Alkalmazható a rabszolgaság kifejezés arra a sajátos függőségi léthelyzetre, amelyben a romák voltak tartva a két dunai fejedelemségben? A kérdés alapjául az szolgál, hogy a fennmaradt történelmi dokumentumokban a román *sclavie* szó, amely a mai értelemben rabszolgaságot jelent, csak a nyelvújítás korában vált használatossá (valószínűleg a francia *esclavage* vagy az olasz *schiaivo* átvétele, amely a latin *sclavus*ból alakult ki). Ezt megelőzően az ószláv eredetű *rob* szóval jelölték a romák státuszát. Utóbbi szónak multivalens jelentése volt a korai román nyelvben, egyszerre jelentett rabot (pl. *robii lui Dumnezeunak*, Isten rabjának számított minden ember) és egy külön, a romáknak fenntartott jogi

2 Ami Erdélyt illeti, itt az intézményesített roma rabszolgaság, úgy, mint a két Duna menti fejedelemségben, sohasem létezett. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy I. Mircea havasalföldi fejedelem (Mircea cel Bătrân) – mint a magyar korona vazallusa – a fogarasi hűbérbirtokán egy Costea nevű bojárnak több faluval együtt 17 sátoros romát (*ciganus tentoriatos*) adományozott. Az eredeti, havasalföldi kancellária által kiállított szláv nyelvű okirat nem maradt fenn. Ezt egy 1511-ben keltezett, az előző adományt megerősítő latin szövegből ismerjük. A fejedelem uralkodásának idejét figyelembe véve ez így is a romák első írásos említésének számít Erdély területén. Ezen hűbérbirtok kimondottan hosszú ideig, egészen a XV. század végéig a mindenkori havasalföldi fejedelem birtokában marad. A fejedelemség közelsége a hűbérbirtokhoz, a lazább államhatárok és az azonos, korai társadalmi szerkezet arra enged következtetni, hogy ezeken a hűbérbirtokokon igenis létezett a roma rabszolgaság. Ugyanakkor kihangsúlyozandó, hogy ez csak eseti jelleggel – adománylevelekben – tűnik fel, és általában véve nem jellemző a Magyar Királyság területeire. Ezen intézmény egyfajta örökségként azután is fennmarad, miután megszűnik e vazallusi viszony. Ezt bizonyítja több okirat, például amikor Izabella királynő megerősítette egy vajdarencsi bojár birtokát, amelyhez több roma család is tartozott. Ezt az adományt 1689-ben I. Apafi Mihály is megerősíti. Hasonló lehetett a helyzet a moldvai fejedelem által birtokolt területeken is Erdélyben. Fennmaradt, hogy Petru Rareș moldvai fejedelem a beszercei bírótól egy 8 tagú roma családot vásárolt. Olyan egyszeri esetet is ismerünk, amikor moldvai bojárak Erdélyből vásároltak maguknak rabszolgát. Megfigyelhető az évszázadok során ugyanakkor egy, a két Kárpátokon túli fejedelemségből kiinduló folyamatos roma vándorlás Erdély irányába. Számos okirat szól arról, hogy a román fejedelemségekből származó régi tulajdonosok próbálják visszakövetelni a szökevény rabszolgáikat. Viorel ACHIM: *Cigányok a román történelemben*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 25, 33, 58–59.

kategóriát.³ Petre Petcuț és Viorel Achim, a roma rabszolgaság talán legtüzetesebb kutatói, a történelmi dokumentumokra, a nyugat-európai terminológiai használatra és a *sclavie* fogalom mai értelmére alapozva felrúgta azt a teljesen autochton historiográfiai szokást, amely *robi*nek nevezte meg ezt az intézményt.⁴ Az ő álláspontjukkal egyetértve, ebben a tanulmányban is a rabszolgaság kifejezés lesz használatos.⁵ Fontos kihangsúlyozni ugyanakkor, hogy sok XIX. század előtti dokumentum a *țigan* (cigány) szót szinonimaként használja a rabszolga kifejezéssel, a két kifejezés felcserélhető volt. Csak a XVII. századi törvénykönyvekben jelenik meg a *rob* kifejezés. Ugyanakkor a történelmi dokumentumokban exonimaként feltűnik még a *gavon* szó is a romák jelölésére.

A rabszolgaság jogintézményének feltérképezése és ismertetése – egy általános kép kialakítása érdekében – annak írott szinte 500 éve alatt (1385–1856) esetekkel és konkrét példákon keresztül kerül bemutatásra. Erre azért van szükség, mert átfogó, taxatív és egy helyen megtalálható szabályozása e jogintézménynek nem volt egészen a XIX. század eleji kodifikációkig.

Ami a tanulmány forrásait illeti, ezek elsősorban az előbb említett fennmaradt történelmi oklevelek, amelyben romákat adományoznak, vesznek, adnak hozományként és hagynak örökségül. Ezek egyben a rabszolgaság első írásos nyomainak is számítanak. Ugyancsak forrásként lettek felhasználva az itt és ott található, általában igen laconikus és kusza normák, amelyek a már berögzült szokásjog egyes elemeinek későbbi kodifikációját jelentik.⁶ Ezek ismerete segít a romák jogi státuszát és a rabszolgaság

3 Továbbá érdekességként kiemelendő, hogy az 1818-as *Legiuirea Caragea* román változatában – a dolgokról szóló könyvben – a különböző szolgálmatokat a dolgok rabságaként (*robire de lucru*) nevezték meg. Ez valószínűleg a rabszolgaságra használt fogalom kiterjesztése a dolgokra, ugyanis a személyekről szóló előző könyv ezzel az elnevezéssel nevezi meg a romákra vonatkozó jogintézményt.

4 Részletesebb indoklásért lásd Petre PETCUȚ: *Rromii. Sclavie și libertate: construirea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre*, Centrul Național de Cultură a Romilor, București, 2016, 9.

5 A fogalmak szétválaszthatatlanságának a magyarázatáról lásd Uo. 25–30.

6 A korban a jog topikus partikularizmusát talán Dimitrie Cantemir 1714-ből származó *Description Moldavie* (Moldva leírása) érzékelteti a legeklatánsabban. Az író Moldva honi törvényeiről írt fejezetben így számol be: „[e] visszás helyzettől indítatva, első Sándor, Moldva despotája, akit jeles erényei miatt a mieink Jó-nak neveztek el, mikor a konstantinápolyi császártól királyi koronát kapott, befogadta [...] a görög törvényeket is, s a vaskos kötetekből kivonatolt jogrendet, melyet Moldva ma is használ, vezette be. Ennél a népnél azonban soha sem lehetett megszüntetni a vándorlása és száműzetése során szomszédos népektől átvett különböző szokásokat, amelyek az öröklődést, végrendekezést, az örökség szétosztását, a földek mezsgyéjének megvonását és a szolgáltatásokat illetően a világ csaknem összes népeinél sajátosságosak. Így tehát a moldvaiaknál kettős jogrend alakult ki, az egyik írott, s ez a római és görög császárok kiadványaira és a zsinati határozatokra támaszkodik; a másik az íratlan, amelyet helyesen népi szokásjognak lehet nevezni, s amelyet valójában hazai nyelven a szokást jelölő szláv obicsáj szóból vett kifejezéssel neveznek. Minthogy azonban azt a szokásjogot, amely semmi írott szövegre sem támaszkodott, a korrupcióra hajló bírák gyakorta valódi értelmüktől megfosztották és igazságtalanul alkalmazták, Albán Vazul, Moldva fejedelme a múlt században elrendelte, hogy a derék és a hazai törvényekben jártas férfiak az összes írott és íratlan kánonokat egybegyűjtsék, és azokból egyetlen törvénykönyvet alkotott, amely manapság is a moldvai bíraskodás szabályozója.” Dimitrie CANTEMIR: *Moldva leírása*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973, 148–149.

jellemzőit megérteni, viszont csupán ezekből – legfőképpen kései voltak miatt – nem kaphatunk teljes képet a roma rabszolgaságot illetően.

Érdekességnek számít, hogy a két fejedelemség rabszolgaságának a szabályozásában nem figyelhető meg a jogi partikularizmus. Homológ szabályozás alakul ki, mivel a leírt normák kiegészítik egymást, attól függetlenül, hogy éppen melyik fejedelemségben születtek. Ezekre éppen ezért nem csak úgy kell tekinteni, mint *mutatis mutandis* átvételekre, hanem egy jogintézményt közösen kirajzoló normákra, azok keletkezési helyétől eltekintve. A jogi széttagoltság inkább a kolostorok partikuláris szabályozásaiban jelenik meg erőteljesebben.

Fontos forrásnak számítanak továbbá a hosszabb ideig a fejedelemség területén tartózkodó külföldiek (konzulok, tanácsadók, titkárok, kereskedelmi attasék és tanárok) visszaemlékezései. Ezekből rajzolódik ki a romák alakja, a rabszolga falvak, a létszámuk, a különféle foglalkozásaik, az uraktól való függőségi viszony és az ezekre kimért büntetések.

Ezeknek a forrásoknak az összegyűjtése még nem történt meg véglegesen a kutatók által, de a tanulmányban ismertetésre fognak kerülni azok a szakmunkák, amelyek a roma rabszolgasággal mélyebben foglalkoznak. Kihangsúlyozandó, hogy a téma iránt való csekély szakmai érdeklődésnek betudhatóan archeológiai források nem állnak rendelkezésre. Napjainkig nem történt régészeti feltárás egyetlen rabszolga településen (*țigănie*) sem ezen történelmi jelenségnek a feltérképezése céljából.

2. A rabszolgaságról általában és a roma rabszolgaság intézményének kialakulása

E fejezetnek a témája a roma rabszolgaság kialakulásának megmagyarázása. Továbbá, a történelmi kontextus megértése végett, szó fog esni az európai rabszolgaságról általában és a romák történelméről a fejedelemségekbe való megérkezésük előtti korszakban.

2.1. Az európai rabszolgaság, a romák vándorlásának története és megjelenésük a román fejedelemségek területén

A rabszolgaság a civilizációval egyidős. Még a középkori Európában is tekintettek embereket egyszerűen gazdasági árucikknek. Ekkor a rabszolgaság – legfőképpen ennek háztáji formájában – társadalmi realitásnak számított.⁷ A rabszolgák rétegét elsősorban háborús foglyok és az életfogytig tartó kényszermunkára ítélt képezték (általában valamilyen bűntényért elítéltek, amely büntetés rendszerint az utódokra is átöröklődött). Azonban a kontinensnek a keresztény felében a XIII–XIV. századra teljesen kikopott a rabszolgaság intézménye. Ennek megfelelően a magyar középkorban a szolgaság intézménye

⁷ ПЕТРУТ: *Romii. Sclavie...*, i. m., 45.

a kereszténység felvételével szorul háttérbe (Szent István tiltotta meg az ispánoknak és vitézeknek azt, hogy valakit szolgává tegyenek, Könyves Kálmán pedig a külföldre való eladásukat tiltotta meg), és a XIV. századra már kialakul az egységes jobbágyság.⁸ A szolgák korlátozott jogképességgel rendelkeztek, tanúskodhattak szolgatársaik ügyében, de sok szempontból vagyontárgynak számítottak (kártérítés-fizetés járt megölésük esetén).⁹

Az Oszmán Birodalomban azonban a rabszolgaság létező intézmény maradt egészen a modern korokig. Ugyanakkor a szolgaság itt nagy különbségeket mutat a román fejedelemségekben megjelenő formájával szemben. A legfőbb különbséget az adta, hogy a rabszolgaság nem volt fenntartva egy borszín alapján megkülönböztetett etnoszociális kategóriának. Továbbá az ottomán udvarban a társadalmi mobilitás lehetősége nyitott volt a bizonyos szolgacsoportoknak, mint például az eunuchoknak.

Ebben a témakörben említésre méltó jelenség a nagymértékű mediterrán-tengeri rabszolga-kereskedelem is, amely a nagymértékű kalózkodásnak volt betudható.¹⁰ A legnagyobb rabszolga-kereskedőknek a Földközi-tengeren először a velenceiek számítottak, akik a mai Görögország szigetvilágán bázisokat kiépítve szállították Nyugat-Európa felé a görög (a szkizma után pogánnyal egyenértékű) és muzulmán rabszolgák sokaságát. Később csatlakoztak a profitábilis üzlethez a katalánok és a genovaiak is. A nyugat-európai piacok rabszolgákkal történő ellátása viszont Konstantinápoly 1453-as török elfoglalása után jelentősen megcsappant.¹¹ Talán éppen ennek tudható be az, hogy ekkortól fejlődik látványosan a Duna északi parti régióiban a már szárazföldi rabszolga-kereskedelem.

A román fejedelemségekben ezzel ellentétes történeti fejlődése van a rabszolgaság intézményének. Egyediségét éppen az adja, hogy akkor alakul ki a Duna menti területeken, amikor Európa-szerte ez az intézmény lassan *desuetudoba* esik. A roma rabszolgaság teljes mértékben helyi jelenségnek számított világszerte.¹²

A romák történelméről is érdemes röviden pár szót ejteni, hogy láthassuk, mi vezetett a rabszolgaság organikus kialakulásához. A romák vándorlása az ismeretlen – de az indiai szubkontinensen található – őshazából egy több hullámban történő,¹³ szervezetlen, nem célirányos¹⁴ és katonai jelleget nélkülöző népvándorlás volt.¹⁵ A migráció kiváltó oka is ismeretlen, de valószínűleg külső tényezőknek tudható be. Utóbbi abból a korabeli hitből következik, hogy mindenki, aki elhagyja Indiát, tisztátalanná válik, és megtöri a saját reinkarnációjának a ciklusát.¹⁶ Minden, amit erről a folyamatról tudni

8 HORVÁTH Attila: *Magánjogi jellegű intézmények az Árpád-házi királyok korában = Magyar jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 80.

9 *Uo.*

10 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 45.

11 *Uo.*

12 Angus Fraser romológus megemlékezik a könyvében arról, hogy az angliai gyarmatok szinte rabszolgasorban tartották a fegyencmunkára deportált romákat, mivel a gyarmatok folyamatos munkaerőhiányban szenvedtek. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a gyarmati kényszermunkára ítélték sorsa nem különbözött nagymértékben az elítéltek származása szerint. Angus FRASER: *A cigányok*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 160.

13 ACHIM: i. m., 17.

14 *Uo.*, 21.

15 Kimondható, hogy tulajdonképpen a romákkal ért véget a népvándorlásnak nevezett történelmi folyamat. *Uo.*, 22.

16 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 32.

lehet, a nyelvészetnek köszönhető. Nyelvi elemek bizonyítják, hogy a romák ősei hosszabb ideig tartózkodtak Perzsiában, majd Örményországban, ahonnan valószínűleg a szeldzsuk háborúk elől Kis-Ázsia görög nyelvterületeire szivárogtak be. Innen származik a két legelterjedtebb név, amelyet e népesség visel, az *athinganos*ból származó cigány exonimaként és a rómaina visszavezethető roma név is endonimaként. Az előbbi kifejezés érinthetlent jelentett a korabeli görögben. Így neveztek ugyanakkor egy Perzsiából a Bizánci Birodalomba került, perzsiái eredetű, eretnek szektát (valószínűleg manicheusokat) is.¹⁷ Azért ragadhatott a romákra e név, mert ők is idegen vallásúként arról a területről szivárogtak be a görög nyelvterületekre. A roma kifejezés legelfogadottabb magyarázata, hogy a magukat rómainak megnevező bizánciaktól vették át a romák ősei ezt a nevet és alkalmazták önmagukra is.

Az Európába való fokozatos és folyamatos beszivárgás valószínűleg a háborúk által kiváltott népmozgások körébe tartozik, így kerültek a romák ősei a XIV. századra a trákiai, balkáni szláv nyelvterületre is,¹⁸ az akkor kialakuló román fejedelemségek határára. A Balkán-félszigetről¹⁹ történt meg a roma népcsoportok első nagy kirajzása Nyugat-Európa irányába.²⁰

Az első hiteles írásos említések a romák jelenlétéről Havasalföldön egy 1374-ben kelt kancelláriai oklevél.²¹ Moldvában a romák hivatalos dokumentumokban sokkal később, csupán 1428-ban jelennek meg.²² Már ezekben a korai okmányokban is adományként jelennek meg földek és más jószágok mellett különböző kolostorok javára,²³

17 ACHIM: *i. m.*, 18.

18 Az első írásos említés Dušan Stefan cár Szerbiájából származik, pontosan 1348-ból. *Uo.*, 18–19.

19 Európába érkezve a romák bizonyos csoportjai dél felé is vándoroltak a Balkán-félszigeten. 1322-ben Kréta szigetén, azon belül Iraklion városában tűnnek fel. Erről a ferences szerzetes Simeon Simeonis írásából értesülünk, aki az idegeneket úgy azonosítja, mint a bibliai Hám (Noé gyermeke) nemzetségéből valókat. A leírása szerint sátrakban laktak, és soha nem maradtak 30 napnál többet egy helyen. PETCUȚ: *Rromii. Slavie...*, *i. m.*, 33. Korfu szigetén 1346-tól roma kolónia alakul ki, egy bulibasával az élen. *Uo.*, 33.

20 Ezen hullámokban történő vándorlásnak az érdekesítő leírását Angus Fraser romákról szóló könyvében „A nagy csel” fejezetben találjuk. A kis ambuláns roma csoportok, „grófjaikkal” és „hercegeikkel” az élen, egyiptomi kopt keresztényként mutatkoztak be Nyugat-Európa városaiban. Azzal a történettel álltak legtöbbször elő, hogy sokévnnyi vándorlást feltételező vezeklésre lettek ítélve különböző okokból kifolyólag. Ennek a bizonyítékaként sok esetben Luxemburgi Zsigmond menlevelét mutatták fel a hatóságoknak. A szedentáris, helyi lakosság először szimpátiával fogadta a kuriózumnak számító idegeneket, pénzüsségeket ítéltek oda nekik. Ez a hozzáállás viszont egy évtized alatt lassan megváltozott, a kezdeti jóindulat elpárolgott, és a romák *ex lex* idegenekké lettek minősítve. FRASER: *i. m.*, 65–87; ACHIM: *i. m.*, 20.

21 A dokumentum románra fordított szövege megtalálható Petre PETCUȚ: *Rromii din România: documente I*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2009, 61.

22 ACHIM: *i. m.*, 19. Ebben Alexandru cel Bun a beszercei kolostornak 31 roma szálláshelyet és 12 tatár kunyhót (*hatâr*) adományoz.

23 A második hiteles említés Havasalföldről, egy rövidebb cezúra után, 1385-ből származik. Ebben I. Dan, Ungrovlahia fejedelme a tismanai kolostornak olyan birtokokat adományoz, amelyek azelőtt a Vodita kolostor tulajdonában voltak (az első adományozás I. Vladisláv nevéhez fűződik). Ezek között 40 roma család *sálașa*, magyarul szálláshelye is megtalálható. ACHIM: *i. m.*, 23. Az okmány román nyelvű szövegéért lásd PETCUȚ: *Rromii din...*, *i. m.*,

szóval már a kezdetektől fogva szolgálként tűnnek fel a román fejedelemségek történetében.²⁴ Megfigyelhető ugyanakkor egy moldvai specifikum, ahol a kezdeti időkben nem csak a romák voltak rabszolgák, hanem valószínűleg a hadifogoly tatárok egy része is. Ezt bizonyítja több adománylevél is.²⁵ Ugyanakkor ezek a rabszolgák a dokumentumok szerint különböztek a romáktól, hiszen nem sátrastól adományozzák őket, hanem kunyhóstól.²⁶ Utóbbi szolgaréteg kevésbé számos volta miatt valószínűleg teljesen beolvadt a romák közé, akik a *řigan* gyűjtőnév alatt mind rabszolgának számítottak. Kijelenthető, hogy a romák a XIV. század vége felé jelennek meg a román fejedelemségek területén, először Havasalföldön, majd Moldvában. Ennek a vándorlásnak a valószínű kiváltó oka a keresztények és muzulmánok közötti balkáni konfliktusok, amelyek megmozgatták a félsziget egész akkori lakosságát.²⁷ Kiemelendő itt a rigómezei csata és az ez által kiváltott nagy népességmozgás a Balkánon.

A roma rabszolgák értéke a korban nagyon nagy volt. Erre az egyik legeklátásabb példa Ștefan cel Mare (utólag ugyancsak szentté avatott) moldvai fejedelem 1471-es havasalföldi hadjárata, amelyről 17 000 roma rabszolgával tér haza a korabeli források szerint.²⁸ E szám természetesen valószínűleg eltúlzott. Fennmaradt továbbá az, hogy a burgund flotta vezetője, Walerand de Wavrin, aki részt vett 1444-ben a várnai csatával végződő kereszties hadjáratban, Vlad Dracul kérésére segített három napon keresztül összesen 12 ezer „*keresztény bolgár*” átvitelében a Duna északi partjára. „*Akik látták őket, azok azt mondták, hogy olyan emberek voltak ezek, mint a cigányok*” (sic!).²⁹

Dimitrie Cantemir az előbbieken említett munkájában Moldva roma lakosairól így ír: „*[a] cigányok szétszórta n élnek az egész országban, és szinte nincs olyan főúr, akinek ne volna néhány sátoralja cigány alattvalója. Honnan és mikor jött ez a nép Moldvába, ők maguk sem tudják, krónikáink sem említik. Azt a nyelvet beszélik, amelyet a bárhol élő cigányok megértenek, keverve sok görög és perzsa szóval. Más foglalkozásuk alig van, mint a kovácsság és az aranymosás. Természetük és erkölceik ugyanazok, mint más tájakon; legszembeűnőbb és megkülönböztető szokásuk a restség és a tolvajlás.*”³⁰

62–63. Az utóbbi kolostor alapítására azért volt szükség, mert az első megsemmisült a Magyar Királysággal a Szörénységért folyó harcokban, így azt a fejedelemség területén beljebb, a Kárpátoktól inkább védve alapították újjá. Mind a két kolostor alapítása Nicodim barát (1955-ben az autokefál román ortodox egyház szentté avatta) nevéhez fűződik, aki több kolostort alapított ebben az időben a Szerb Királyság és Havasalföld területén. Ezért egész Olténia védőszentje is. Ismereteink szerint ő volt az első egyházirabszolga-tulajdonos a román fejedelemségekben. ACHIM: *i. m.*, 24.

24 A tismanai kolostor birtokait, köztük a roma rabszolgákkal, legalább öt fejedelmi okmány erősíti meg 1439-ig. 1388-ban Mircea cel Bătrân a saját alapítású Cozia kolostornak 300 roma szállást (családot) adományozott. *Uo.*, 24.

25 Utoljára a tatár szolgák egy 1488-as említésben tűnnek fel. *Uo.*, 27.

26 A tatár rabszolgaságról Moldvában már egy 1402-es, Alexandru cel Bun kancelláriája által kiadott okmányban is bizonyosságot lehet nyerni. PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 46.

27 *Uo.*, 33.

28 David M. CROWE: *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, St. Martin's Griffin, New York, 1996, 108.

29 *Uo.*, 33–34.

30 CANTEMIR: *i. m.*, 174.

2.2. A rabszolgaság kialakulásának elméletei

Mint az előző alfejezetben láthattuk, az első hiteles említéstől kezdve a fejedelemségek területén a romák már adomány tárgyának számítottak. Kezdetektől szolgaként értesülünk róluk. Felmerül ezért a kérdés: szabad emberként érkeztek a fejedelemségek területére a romák vagy sem? Ennek a megválaszolására a historiográfiában több elmélet is született. Ezek kerülnek bemutatásra a következőkben.

Nicolae Iorga és az őt követő román történelmi iskola úgy vélte, hogy a rabszolgaság a vándor népek hagyatéka, amely megelőzi a fejedelemségek kialakulását, de pontos eredete ismeretlen. A romák ősei valószínűleg a tatárokkal kerültek a román fejedelemségekbe, akik a fejedelemségek akkori területén már rabszolgákat tartottak. A romák lassan sajátították ki ezt a szociális osztályt. Mindenféleképpen, a rabszolgaság intézménye idegen, valószínűleg mongol, kun, esetleg besenyő átvétel, és a fejedelemségek államiságának a kialakulása után megmaradt reziduumként jelentkezett.³¹ Ezt az álláspontot tükrözi a mai román jogtörténetírás legtöbb munkája is.³² Bár lehettek romák a mongol seregek szolgálói között, ezen elmélet már nem állja meg a helyét, mivel a mai történetírás egyértelműnek tartja, hogy a romák délről, a Duna irányából szivárogtak be a fejedelemségek területére, és nem vándor népek hozták magukkal ezt a népcsoportot.

Viorel Achim a romániai romák történetéről szóló könyvében megfogalmazza azt az elméletet, amely szerint a rabszolgaság bizánci átvétel lehet, ugyanis ott a romák speciális adózásnak voltak alávetve. A történész szerint a szerbiai és bulgáriai kisszámú megmaradt kancelláriai oklevelek alapján más balkáni államokban is kialakulóban volt a roma rabszolgaság,³³ csak azokat az Oszmán Birodalom mind bekebelezte és vilajetekké szervezte át a XV. században – megszüntetve ezzel a hagyományos társadalmi berendezkedésüket. A román fejedelemségek kivételt képeztek, ahol így megmaradhatott és tovább fejlődhetett a jogintézmény. Ehhez hozzáteszi, hogy a rabszolgaság balkáni specifikuma az volt, hogy nem jelentett birtokhoz való kötöttséget, csupán adott tulajdonostól való függést és neki való kötelezettségteljesítést, amely megfelelt a romák szemínomád, ambuláns életvitelének. Ebből az következik, hogy a roma csoportok a Dunát átlépve tulajdonképpen csak tulajdonost cseréltek.³⁴ Petre Petcu történész szerint ez az elmélet nem helytálló, mivel nem maradt fenn semmilyen forrásunk arról, hogy azok a balkáni uralkodók, akiknek állítólagos tulajdonában

31 Nicolae IORGA: *Anciens documents de droit roumain*, Párizs–Bukarest, 1930, 25. apud ACHIM: *i. m.*, 38.

32 Példaként lásd a Bukaresti Egyetem professzorainak a könyvét: Emil CERNEA, Emil MOLCUȚ: *Istoria statului și dreptului românesc*, Casa de editură și presă Șansa, București, 1994, 58, 113–114.

33 Az előzőkben említett okirat 1348-ból, Dušan Stefan cár Szerbiájából is arról tanúskodik, hogy a romák a korban állami rabszolgák voltak.

34 ACHIM: *i. m.*, 41–42.

voltak a romák, megpróbálták volna visszakövetelni értékes rabszolgáikat, amikor azok más államba vándoroltak át.³⁵

Ehhez társul még P. N. Panaiteșcu történész elmélete is, amely szerint a roma rabszolgaság romániai jelenség csupán, és gazdasági okokra vezethető vissza. Szerinte ennek legfőbb oka a román fejedelemségekben a korban fennálló munkaerőhiány. A keresztres háborúk által hozott nagykereskedelmi részvétel és az ezzel együtt járó rövid felvirágzás után a régió nagyban elszegényedett. A román fejedelemségekben a munkáskezek hiányában az éppen vándorló, legfőképpen kézművességgel foglalkozó (ezen belül pedig kovács mesterségű) romákat a fejedelemség a birtokaira oktrojálta, és erőszakkal ott akarta tartani gazdasági hasznosságuk miatt. Így változott volna a romák jogi helyzete *res nullius*ból kisajátítás útján valaki tulajdonává.³⁶

Petre Petcuț romológusé a legújabb keletű, legteljesebb és legösszetettebb elmélet. Véleménye szerint több tényező összejátszása vezetett a roma rabszolgaság kialakulásához. Valamennyire összekovácsolta az előző elméleteket is. Szerinte a roma rabszolgaság *ab ovo* helyi találmány, amelyet a történelmi imitáció (a *mimesis* lényege, hogy az első adományok kiváltották a többi adományt és az előzők megerősítését) konszolidált teljesen, és tette a román társadalmi berendezkedés részévé. Ehhez nagyban hozzájárul a keresztény ideológia gazdasági érdekek mentén való deformálása is.³⁷ A legvalószínűbb hipotézis az, hogy a romák a fejedelemségbe érkezésükkor szabadok voltak, és ezt a Moldvában 1414-ben és 1428-ban kiadott okmányok alapján joggal lehet feltételezni (a roma vezetőket kenéznek nevezik).³⁸ Fontos továbbá annak a régi helyi szokásjognak a szerepe, amely kimondja, hogy a szabad parasztok egy bojár birtokán eltöltött 12 év után *rumânnă* váltak (ez röghöz kötött típusú parasztot jelentett egy adott korban Havasalföldön). E tény nagy mobilitást generált a latifundiumok között a parasztság körében. Nagyon is lehetséges, hogy ezen szokás át lett ültetve a romák helyzetére is, ahol ez többet jelentett a röghöz kötésnél és egyenlő lett a rabszolgasággal.³⁹ A rabszolgaság be tudott épülni a specifikus, kialakulóban lévő román, feudális függőségi rendszerbe, ahol a romák képezték a szociális létra legalján szereplő réteget.

Petcuț továbbá kihangsúlyozza az ortodox egyház szerepét a rabszolgaság kialakításában és fenntartásában. Szerinte az egyház ilyen irányú akarata számított a *sine qua non* feltételnek. A román egyház megalapításának kezdeti időszakában elfogadta az uralkodók és a bojárok minden adományát, függetlenül attól, hogy földről, erdőről, vizekről, vámkiszabási jogról, állatokról vagy emberekről volt-e szó.⁴⁰ Ezért az egyház volt a legérdekeltebb a folyamatos adományok fenntartásában és azok uralkodó általi megerősítésében, röviden: a *status quo* fenntartásában. Nagyon valószínű, hogy

35 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 47.

36 Petre PANAITESCU: *The Gypsies in Wallachia and Moldavia. A Chapter of Economic History*, Journal of the Gypsy Lore Society, 1941/3, 58–72. apud ACHIM: i. m., 42.

37 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 63.

38 *Uo.*, 48.

39 *Uo.*

40 *Uo.*

a rabszolgáság intézménye a román térben az ideológiai-jogalkotási érvelés terén, a bizánci anyaegyház tapasztalatában és örökségében gyökerezik. A rabszolgáságnak nagy múltja volt már a görög kolostorokban.⁴¹

Megemlítendő továbbá – PETCUȚ szerint – a román fejedelemségek gyengesége is az adott korban. Nagyon valószínű, hogy a XIV. század második felében és a XV. század elején, amikor a fejedelmi hatalom még gyenge volt, képtelen volt hatékony ellenőrzést gyakorolni Havasalföld teljes területén. Ezt kihasználva a bojárok könnyen rabszolgává tettek kisebb nomád csoportokat, és ezeket letelepítették a birtokaikra. Később a fejedelem csak megerősíteni tudja a már fennálló állapotot, és *dominium eminens*.⁴² erejénél fogva „jóhiszeműen” rendelkezni tud az országban letelepedett romák fölött (de nem a bojár vagy szerzetesi birtokokról).⁴³ Az iszlám hatás is fontos lehet, mivel ez engedte meg, hogy muzulmán vallású rabszolgáságba essen.⁴⁴ Így azok a romák, akik muzulmán vallásúként tették be a lábukat a román fejedelemségek területére, megúszták a rabszolgasorba való taszítást.

3. Különböző rabszolga-kategóriák

Jelen fejezet a roma rabszolgák különböző csoportokba való osztályozását, differenciálását szolgálja. A kategorizálás fontosságát az adja, hogy sok esetben a történelmi dokumentumok nem romának (*țigan*) nevezik a rabszolgákat, hanem egy roma közösséget annak a csoportnak a specifikuma alapján jelölik meg (pl. *căldar, linguarar, aurar, ursar, vătraș, netot*). Bár a romák jogállása annyiban egységes volt, hogy mind rabszolgáknak számítottak, mégis a csoportokra sok esetben különböző, partikuláris szabályok vonatkoztak a megkülönböztető tulajdonságuk alapján. Éppen ezért sok esetben kimondottan divergens szabályozás alakult ki a különböző roma csoportokra nézve. A megkülönböztetés leggyakrabban a korabeli dokumentumokban a mesterség és a tulajdonos szerint történt. Ezt most kiegészítjük más tipológiákkal is.

3.1. Mesterség szerinti osztályozás

Mesterségtől függően a roma csoportokra nagyon sokféleképpen hivatkoztak a korabeli dokumentumok (*căldar, spoitor, rudar, lăieș, lăutar, lingurar, ciocănașii, lăcătuș*,

41 Konkrét példákért lásd PETCUȚ: *Rromii. Sclavie..., i. m.*, 48. Ezen történelmi jelenségnek a magyarázata egy mondattal foglalható össze az egyház szempontjából: *factum valet quod fieri non debuit*. A keleti egyház annyira ki volt téve e jelenségnek, hogy Théodore Stoudite a monasztikus regulájában (797 és 806 között íródott) figyelmezteti a rabszolgatartás veszélyeire. *Uo.*, 48.

42 A *dominium eminens* lényegét az adta a román fejedelemségekben, hogy a megművelhető földterületük fölött jobbágyok csupán egy használati joggal és a földesurak egy ún. *domenium utiivel* rendelkeztek. A *dominium eminens* alatt a fejedelemség egész területe (és rabszolgák esetében lakói) fölött gyakorolt elsőbbségi jogot értjük, amelynek birtokosa a legfőbb hűbérúr (szuverén), vagyis a fejedelem. CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 109.

43 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie..., i. m.*, 50.

44 *Uo.*, 49.

potcovar, fierar, linguarar, aurar, ursar, pieptănar stb.).⁴⁵ Ezek a fogalmak inkább címkeként szolgáltak, amely egy adott időpontban képes beazonosítani egy jogügylet tárgyaként megjelenő csoportot. Az egyik iratban feltűnő aranymosó (*aurar*) romák egy másik dokumentumban szerepelhetnek kanál, fésű és más apró fatárgy készítőiként akár (*lingurar* vagy *pieptănar*), évszaktól vagy akár időjárástól függően. Fontosnak számít az a tény, hogy az aranymosók mindig a fejedelem tulajdonában maradtak.⁴⁶

3.2. Tulajdonos szerinti osztályozás

Tulajdonostól függően a romák lehettek a fejedelem (*țigan domnesc*), egy bojár mint magánszemély (*țigan boieresc*) vagy az egyház és ezen belül kolostor vagy püspökség tulajdonában (*țigan călugăresc* vagy *mănăstiresc*, illetve *țigan episcopal*).

Eredetileg a fejedelem tulajdonában volt a rabszolgák többsége, általában nomád kézműves- és kereskedőcsoportok. Ez azzal magyarázható, hogy minden tulajdonos nélküli vagy nem muzulmán roma, aki a fejedelemség földjére tette a lábát, jogilag automatice az adott fejedelem rabszolgájának lett tekintve. Ez is a rabszolgáság történelmi eredetéből következik, hisz a fejedelem az első adományozó bojárok és kolostoroknak az ún. fejedelmi tartalékból.⁴⁷ Ez magyarázza azt a kialakuló, íratlan joggá vált szabályt is, hogy minden későbbi tulajdonosserét a fejedelem jóvá kell hogy hagyjon.⁴⁸ Már a kezdeti időktől fogva Moldvában külön kategóriaként léteztek a fejedelemasszony rabszolgái is,⁴⁹ akik a feleség kizárólagos tulajdonában voltak.⁵⁰ Ezekkel szabadon rendelkezhetett a fejedelemasszony. Egy külföldi utazó feljegyzi egy kis számú kasztrált, *scopicin*ak nevezett rabszolgareteg létét is a fejedelmi romák között, akiknek a legfőbb feladata az volt, hogy az arisztokráciához tartozó nőknek legyenek kocsisai.⁵¹

A XVI. századra az egyház válik – a fejedelmi és bojári adományok révén – a legnagyobb rabszolgatartóvá.⁵² Ezeknek a letelepített romáknak (*vătraș*) a feladata volt a kolostorok melletti világi feladatok ellátása, többek között a földművelés is. Ezek a romák éltek a legnehezebb életkörülmények között, talán ez is magyarázza, hogy innen voltak a leggyakoribbak a szökési kísérletek. Ugyanakkor létezett a Mihail Kogălniceanu szerinti osztályozásban (a XIX. századi társadalmi rétegződését mutatja a romáknak) egy *lăieș*nek nevezett, nomád életmódot folytató egyházi vagy bojári rabszolgacsoport is.⁵³ Egy külön kategóriát alkotott a *ciocănași*-nak nevezett réteg, amelynek a feladata

45 Ezeknek a mesterségeknek a pontos magyarázata megtalálható PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 56.

46 *Uo.*, 54.

47 ACHIM: i. m., 43.

48 *Uo.*

49 Alexandru cel Bun alatt már külön kategória.

50 ACHIM: i. m., 44.

51 CROWE: i. m., 109.

52 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 59. Ilyen adománylevelekért, az egyházon belüli rabszolgatartás és kereskedelem tanúságaiért és az egyház szerepéért a jövedelmező gyakorlat fenntartásában lásd Adrian Nicolae FURTUNĂ, Victor Claudiu TURCITU: *Sclavia romilor și locurile memoriei – album de istorie socială*, Dykhta! Publishing House, Popești-Leordeni, 2021, 7, 8, 13, 19, 23, 27, 29, 32, 35, 39, 40, 44, 47, 51, 55–58, 59, 61, 63, 64, 65.

53 ACHIM: i. m., 47.

a sóbányászat volt.⁵⁴ A nehéz bányai munkát azzal kompenzálták, hogy e kategória mentesítve volt más kötelezettségek alól, kivéve az egyháznak fizetendő adót (*dajdie*). Fizetést is kaptak néhány sóbányában pénzben és sóban, amelyre nem vonatkozott a fejedelmi monopólium. Érdekességgként megemlítendő, hogy a havasalföldi fejedelmek sokkal több rabszolgát adományoztak a kolostoroknak, mint a moldvai társaik.⁵⁵ Ezeket az adományokat, a jó uralkodó megtestesítőjeként, az örök élet elnyerésének a reményében tették meg a fejedelem és a bojárok.⁵⁶ Minden kolostor rendelkezett egy jegyzékkel, ahol a rabszolgák családotul szerepeltek, megjelölve a származási helyüket és a mesterségüket. Minden tulajdonoscserenél szükség volt az előző adományok megerősítésére, az egyházi hierarchia magasabb ragján levő személy és a fejedelem beleegyezésére, ami a megerősítésben testesült meg.⁵⁷

A bojári rabszolgák lehettek földműves vagy háztáji rabszolgák (*țigani de curte* vagy *de ogor*). Utóbbiak a mesterség terén szerteágazó kategóriákhoz tartoztak, a háztáji munkák végzése mellett az állattartásig terjedt a feladatkörük. Általában adományként kerültek a romák a bojárok tulajdonába, de gyakori volt azok vásárlása, öröklése vagy hozományba adása is.⁵⁸ A bojárok szabadon rendelkeztek szolgálkik felett. Azok lehettek adásvétel, ajándékozás, csere származtatott tárgyai, de el lehetett őket zálogosítani is, az örökbe hagyásról nem is beszélve.⁵⁹ Ezeket a jogügyleteket a fejedelem ugyancsak meg kellett erősítse ahhoz, hogy joghatást fejtsenek ki. A romákért egy ugyancsak roma vezető, az ún. *vătaf* felelt.⁶⁰

Fennmaradt dokumentumok szerint a bojári rabszolgák testét – akár a szarvasmarhákat – a tulajdonosaik forró vassal vagy tetoválással jelölték meg. A közkedvelt helyeknek megjelölésre a rabszolga derék tájéka, válla és homloka számított.⁶¹ Ismerjük azt a gyakorlatot is, hogy miután túvel belerajzolták egy bojár monogramját egy rabszolga karjába, a sebbe puskaport szórtak, majd meggyújtották azt. Ez biztosította azt, hogy az iniciálék soha ne tűnjenek el.⁶²

3.3. Más osztályozási kategóriák

A rabszolgaság elfogadását illetően a korabeli okmányok beszélnek jó és rossz romákról (*țigani buni* vagy *stătători*, illetve *răi* vagy *fugarnici*), annak függvényében, hogy szökött-e már el az adott rabszolga vagy sem. Ez összefüggésben volt a rabszolga árával, hogy mennyit lehetett érte kérni.⁶³

54 Bányarabszolgái voltak például Cozia és Govora kolostornak. PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 60.

55 A moldvai fejedelem sokszor csak 3-4 családot engedhet meg magának. *Uo.*

56 *Uo.*, 61.

57 *Uo.*

58 ACHIM: i. m., 45.

59 *Uo.*

60 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 61.

61 Andrei OIȘTEANU: *Moravuri și năravuri: eseuri de istorie a mentalităților*, Polirom, Iași, 2021, 52–53.

62 Petru CARAMAN: *Studii de folclor, volumul II*, Editura Minerva, București, 1988, 90. apud OIȘTEANU: *Moravuri...*, i. m., 53.

63 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 53.

A szakirodalom által felállított tipológia szerint a romák csoportjai nomád vagy szedentáris életvitelt folytató kategóriákra voltak oszthatók, azzal a megjegyzéssel, hogy az ambulánsok által végzett gazdasági tevékenységet általában télre abbahagyták, visszatértek a tulajdonos birtokára, és csak tavasszal indultak újra útnak.⁶⁴ A dichotómia lényegét az adja, hogy a nomád populáció inkább megőrzi a romanit anyanyelvének, nem keveredik annyira a helyi lakossággal, a mesterségét illetően megmarad kézművesnek (nem foglalkozik földműveléssel).⁶⁵ Fontos továbbá megjegyezni, hogy a nomád roma csoportok megőrizték valamelyest autonómiájukat az igazságszolgáltatás terén. A juriszdikció a roma vajda, bulibasa, kenéz kezében maradt a csoporton belül.⁶⁶ Az exogámiát kimondottan tiltották ezen csoportnak más roma közösségekkel, mert sok jogvitához vezethetett a leendő gyermekek fölötti tulajdonjog megállapításában. Megemlítendő továbbá, hogy a nomád életmód sokkal vonzóbbnak számított, mert mégis egyfajta szabadságot jelentett a letelepített romák kiszolgáltatottságával szemben.⁶⁷

A romák lakóhelyének a megnevezése a *țigănie* volt. Kolostorok roma falvait és városi negyedeket is neveztek így.

4. A rabszolgaság intézményét szabályozó normák

Amint az a bevezetőben szóba került, a rabszolgaságot átfogóan szabályozó, egy helyen megtalálható normaszöveg nem létezett a XIX. század elejéig. A jogintézmény vizsgálatánál ezért főleg azokra a forrásokra kell alapoznunk, amelyeket a bevezetőben nevesítettem (lakonikus és sporadikusan feltűnő írott normák, történelmi dokumentumok konkrét jogügyletekről, szakmunkák). Ezekből kell kihámozni a jogintézmény lényegét, az általános szabályt, ha egyáltalán létezett ilyen. A rabszolgaságot szabályozó szokásjog kodifikációja bizánci és nyugati minta alapján 5 évszázad alatt történik meg.

Az első törvénykönyvek (régi románban a szláv eredetű *pravilă* kifejezést használták rájuk) megjelenése előtt a helyileg alkalmazott jogszokások összességére, vagyis a szokásjogra legfőképp az ún. *obiceiul pământului* vagy *legea pământului* kifejezéseket használták.⁶⁸ Ez volt a középkorban a két fejedelemségben a jog egyetlen és éppen ezért legfőbb kútfője.⁶⁹ A XVII. században megjelent laikus kódexek azt a terminológiai változást idézték elő, hogy a latin eredetű *lege* és a szláv eredetű *zakon* szavakat csak az írott normák jelölésére használták, míg az íratlan szokásjogot az *obicei* fogalma jelölte ezentúl.⁷⁰ Mivel a rabszolgaság intézménye a kodifikációk előttről származik, és mivel amikor már volt rá lehetőség, nem írták le az összes, ezzel a jogintézménnyel foglalkozó

64 *Uo.*

65 *Uo.*

66 *Uo.*, 51.

67 *Uo.*

68 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 98.

69 *Uo.*, 126.

70 *Uo.*, 98.

normát, ezért maradnak a mai kutatók számára homályos pontok a rabszolgaság szabályozásában. Helyi jellegzetességként az is megemlítenő, hogy a sikeres kodifikáció után a törvénykönyvekbe foglalt írott normák csupán szubszidiáris jelleget élveztek a helyről helyre eltérő íratlan szokásjog mellett.⁷¹

A továbbiakban ismertetésre kerülnek a rabszolgaságot szabályozó egyházi és világi jogi normák. Ugyanakkor megemlítenő, hogy a Bizánci Birodalom által befolyásolt keleti hagyományban a kánonjog és a világi hatalom által alkotott jog nem különült el olyan világosan, mint a nyugatibb országok esetén. A *nomokanon* fogalma jelzi is ezt az összefonódást, amely a világi törvények és az egyházi előírások összeállítását jelöli.⁷²

4.1. Egyházi szabályozás

A jogintézmény egységes szabályozásának lehetőségét az is nagyban akadályozta, hogy az ortodox egyház is rabszolga-tulajdonos volt. Az egyház pedig a világi joggal párhuzamosan egy saját egyházi jogot is kialakított. Így lehetséges, hogy az első írott törvénykönyv a fejedelemségek területéről is egyházi kódex volt. Az 1452-ben szláv nyelven íródott *Pravila de la Târgoviște* (argyassvászárhelyi törvénykönyv) is szabályozta már a kolostorok mellé letelepített rabszolgák bizonyos kötelességeit. A jogi partikularizmushoz az is hozzájárult, hogy mind a két fejedelemségben a főbb kolostorok saját kódexeket hoztak létre (pl. 1581-ből származik a *Pravila de la Putna*, 1618-ból a *Pravila de la Mănăstirea Bistrița*). A kánonjogi kódexek fő forrásai bizánci kolostorok regulái (pl. Blastares Máté szaloniki apát 1355-ből származó *Syntagma kata stoicheion* című kánongyűjteménye), de az ortodox egyházatyák más nomokánonjait és a bizánci császárok jogalkotását is beleépítették ezekbe.⁷³ A kódexek jellegzetességeit az adja, hogy a kánonjogi és a laikus polgári és büntetőjogi normák felváltva cserélik egymást a törvénykönyvön belül.⁷⁴

Az 1640-ből származó *Pravila de la Govora* három passzusa foglalkozik a rabszolgákkal. Az első a házasságtörés esetén ír elő egy bizonyos idejű vezeklést. Ennek értelmében aki szolgáljával hál, annak három évig kell vezekelnie és naponta 12-szer imádkoznia. Aki viszont egy házasságban szabad asszonnyal követte el a házasságtörést, annak ugyanilyen idejű vezeklés mellé napi 24 ima jutott. A második rendelkezés az előző passzussal nehezen összeegyeztethető módon azt írta elő, hogy aki rabszolgánál hált, azt magát is rabságba kellett vetni. A harmadik szabály más rabszolgájának az „ellopására” vonatkozott, elrendelve a tolvaj kezeinek a levágását.⁷⁵

71 *Uo.*, 99.

72 Srđan ŠARKIĆ: *The Influence of Byzantine Law in East Central Europe = Lectures on East Central European Legal History*, szerk. SÁRY Pál, Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc, 2022, 48. A dunai fejedelemségek bizánci jog délszláv úton történő recepciójáról lásd *uo.*, 53–54.

73 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 127.

74 Érdekességként megemlítenő, hogy a bűncselekményt a *păcat*, vagyis a bűn szóval jelölik, a büntetést pedig *ispășirenek*, vagyis vezeklésnek, bűnhődésnek nevezik. A bűncselekmény elkövetéséért, a fizikai büntetések mellett, az előírható szankciók között volt található a böjt és az imádság is. *Uo.*, 129.

75 Adrian Nicolae FURTUNĂ: *Sclavia Romilor în Țara Românească*, Centrul Național de Cultură a Romilor – Romano Kher, București, 2019, 18.

Egy 1714-es belső egyházi regula – *Capelete de poruncă ale lui Antim Ivreanu* – megtiltotta a papoknak románok (szabadok) és romák összeadását, „mivel így a szabadok is rabszolgaságba eshetnek”.⁷⁶ Ugyanez az írás óvatosságra szólítja fel a klérust akkor, amikor rabszolgákat adnak össze, intve arra, hogy minden esetben várják meg a gazdák írásos jóváhagyását, amely tartalmazza a „szokás szerinti egy lelket egy lélekért” szabályt is. Utóbbi jogszokás annyiban merült ki, hogy az újdonsült házasok egy gazda alá kerültek, és ezért cserébe e gazdának kártalanítania kellett a másik gazdát egy saját rabszolgájával.⁷⁷

4.2. A világi szabályozás története

A feudális, világi jogalkotás kétféleképpen jelentkezett. Egészen a XVI. századig a fő írott jogforrásnak az ún. *hrisoave legislativek* számítottak, amelyek a fejedelem jogi aktusai voltak. Fő feladatuk a fejedelem színe elé hozott különböző esetek megoldásának a bizonyítása volt, éppen ezért főleg individuális jelleggel rendelkeztek (pl. adományokat és különböző privilégiumokat is ilyen aktusként bocsátott ki a kancellária). A XVI. századtól azonban egyes ilyen aktusok normatív, általánosan alkalmazandó szabályokat is elkezdtek tartalmazni.⁷⁸ Ezek a *hrisoavek* képezik a rabszolgaság tekintetében talán a legfontosabb jogforrást. A fejedelem által megoldott egyéni esetekben és adományokban szereplő, rabszolgákra vonatkozó részekből kialakítható a rabszolgaságot szabályozó, akkor még teljesen íratlan jogintézmény korai képe.

A világi jogalkotásnak másik forrását a XVII. századtól megjelenő első kódexek képezik. Moldvában a *Cartea românească de învățătură* 1646-ban, míg Havasalföldön az *Îndreptarea legii* 1652-ben, fejedelmi iniciatívára jelenik meg.⁷⁹ A fő céljuk a központosítani kívánt állami hatalom konszolidációja volt. A jogszabálygyűjtemények románul jelentek meg, Emmanuel Malaxos görög kodifikátor normáinak fordítását tartalmazzák, azok átvétele és implementációja történik meg velük. Ezekben a törvénykönyvekben a személyek osztályozása is szerepel, a természetes személyek (*obrazle*) lehetnek szabadok vagy rabok (rabszolgák), ezzel a szolga és a gazda kapcsolatát jogi síkra helyezi.⁸⁰ Itt szerepelnek az első tételes szabályok arra vonatkozóan, hogy miként nyerhetik el a roma rabszolgák a szabadságukat (a tulajdonos általi felszabadítás útján, vagy ha jelentették, hogy a gazdájuk pénzt hamisít).⁸¹ A kazuisztikus normák egyes esetekben a rabszolgákkal is foglalkoznak. Kodifikálták azt az eddig íratlan szabályt is, hogy ha valaki vegyes házasságot köt rabszolgával, akkor ő is és a frigyből származó gyerekek is rabszolgaságba esnek.⁸² Bizonyos ószövetségi büntetéseket is kiterjesztettek a romákra az analógia útján. Mózes harmadik könyve a szodómiát (bestialitást, állattal való fajtalankodást, zoofiliát) az állattal való élve elégetéssel bünteti. Ennek megfelelően, a kódexek szerint, ha egy rabszolga nemi erőszakot követett el, akkor máglyán égessék meg.⁸³

⁷⁶ *Uo.*, 20.

⁷⁷ *Uo.*

⁷⁸ CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 130.

⁷⁹ *Uo.*, 131.

⁸⁰ FURTUNĂ: *i. m.*, 19.

⁸¹ CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 132.

⁸² *Uo.*, 115.

⁸³ PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 71–72.

A fanarióta korszak első fele nagy változásokat hozott a világi jogalkotás terén. Az eddigi törvénykönyvekkel szemben előtérbe kerültek a fejedelmi aktusok és a fejedelmi diván által hozott aktusok (*anaforare*). Constantin Mavrocordat havasalföldi fejedelem nagy reformokat vezetett be a korban. Ami a rabszolgaságot illeti, 1740-ben ő tiltotta meg elsőnek a különböző tulajdonosokhoz tartozó, viszont már összeházasodott rabszolgák szétválasztását a frigy után.⁸⁴ Ezeknek az intézkedéseknek egyértelmű humánus okai mellett az is kiváltó oka lehetett, hogy a korban nagyon nagy méreteket öltött az alsóbb, jobbágyságba taszított réteg fejedelemségekből való elvándorlása a sanyarú életkörülmények miatt.⁸⁵

A fanarióta kor második felében elfogadott, már a felvilágosodás hatását is magukon hordozó törvénykönyvek is csak részlegesen szorítják vissza a szokásjog alkalmazását. Az 1817-ben görögül, majd 1833-ban románul megjelent moldvai *Codul Callimach*nak (*Codica țivilă a Moldovei*) a francia *Code Civil* és az osztrák *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* mintájára az első szakaszai között szerepel azon rendelkezés, amely a kódexben nem szabályozott jogviszonyokat (szó szerint, ahol a törvénykönyv joghézagokat hagy) az *obiceiul românesc*, vagyis a román szokásjog szabályozása alá rendeli.⁸⁶ Ezen új kódex és a havasalföldi homológjai megtartották a személyek „*szerecsse alapján*” (*după noroc*) való kategorizálását (szabadok és rabszolgák), bevezetve a *sloboziti*, azaz a felszabadítottak kategóriáját is. Utóbbiak jogképességükben még mindig nem érték el a szabadok osztályát.⁸⁷ 1775-ben Alexandru Mavrocordat a rabszolga családok épségét illetően megtiltotta a házastársak külön eladását a jövőre nézve és a gyerekek szülőktől való elválasztását eladás révén. Ezt a szabályozást utólag beemelték a fent említett kódexbe is.⁸⁸

A *Codul Callimach* és a havasalföldi egyik megfelelője, az 1818-as *Leguirea Caragea* szabályozásáról elmondható, hogy a rabszolgák jogállására vonatkozó régi, íratlan szabályok egy részét kodifikálták, némelyiküket átalakítva menet közben. A rabszolgák formailag a dolgokhoz voltak asszimilálva, de mégis rendelkeztek bizonyos korlátozott ügyképességgel, amennyiben ez a tulajdonosok érdekében állt. Ezért néhány esetben a tulajdonosok képviselőjeként léphetnek fel a harmadik felekkel való ügyletkötésnél.⁸⁹ Érdekességként megemlítendő, hogy a római joghoz hasonlóan, a *Codul Callimach* is a 27. §-ban kijelenti a személyek kategorizálásánál, hogy a rabszolgaság egy természetjognak ellentmondó intézmény,⁹⁰ viszont a hagyományok, a szokásjog (*obiceiul pământului*) fölülírja ezt az „*ember természetes jogai ellen*” (*împotriva firescului*

84 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 149.

85 Olyan nagy méreteket öltött a fejedelemségekből, az óriás jobbágyi terhek miatti külföldre irányuló elvándorlás, hogy a fejedelem egy 1746. évi aktusában bocsánatot hirdetett minden jobbágyinak, aki hajlandó visszatérni Havasalföld területére. A jobbágycsaládok száma, a szakmunkák szerint, 1741–1746 között a felére esett vissza a fejedelemségekben. Ezek a folyamatok vezettek a *rumân* és *vecin* (röghöz kötött jobbágy kategóriák elnevezése Havasalföldön és Moldvában) felszabadításához 1746-ban és 1749-ben. Ennek a gyakoriságát az is mutatni hivatott, hogy a lakosság külföldre való menekülését a románban egy külön kifejezés is jelöli (*băjenie*). *Uo.*, 150.

86 *Uo.*, 153.

87 *Uo.*, 155.

88 *Uo.*, 154.

89 *Uo.*, 156.

90 NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011, 191–195.

dirt al omului) szóló intézmény törvénytelenységét.⁹¹ A *Caragea*-kódex hosszabban szabályozza a romák jogállását a személyekről szóló első könyvben, főleg a rabszolgák házasodásával kapcsolatban.⁹²

Az eljegyzés és a házasságkötés a bizánci jog szerint volt szabályozva. Keresztények és nem keresztények, rabszolgák és szabadok közötti házasságok tiltva voltak. Újdonságként – megváltoztatva a fejedelmi ítélkezésből eddig kitűnő jogszokást – bevezetésre került, hogy egy rabszolga és szabad ember gyermeke mindig szabadnak született.⁹³

Az adásvételi szerződés mindkét fejedelemségben különösen részletesen került szabályozásra az új kódexek által, amelyek a folyamatosan bővülő kereskedelmi kapcsolatok igényeit tükrözték. Az adásvételt fő szabály szerint szóban, *ergo* konszenzuálisan meg lehetett kötni, viszont a földterületek és rabszolgák eladása formakényszerhez volt kötve. Ilyen jószágokat csupán írott szerződéssel lehetett eladni. Érdekességgént megemlítendő, hogy a rabszolgák eladása esetében is tiszteletben kellett tartani a földterületek elidegenítésére vonatkozó elővásárlási és visszavásárlási szabályokat.⁹⁴

5. A rabszolgák jogállása

Ami a romák jogállását illeti, itt is a kezdeti írott normák hiányával szembesül a kutató, amelyekből kirajzolódhatna a jogintézmény mibenléte. A XIV–XVI. században a román földről származó rabszolgák jogi helyzete nem ismer olyan írott szabályozást, amely tartalmazná a köztük és más emberek között előforduló jogvitákra vonatkozó kérdéseket. A XVII–XIX. századi szokásjogi kodifikációkból kitűnik, hogy nem volt nagy különbség a moldvai és a havasalföldi rabszolgák jogállása között. A normák ki is egészítik egymást,⁹⁵ egységesen vázolják fel ezt a jogintézményt.

A rabszolgaság jogi keretei sem ideológiai, sem teológiai kérdéseket nem vetettek fel, tökéletesen illeszkedtek egy formálódó társadalomba, amely erősen hierarchikussá válik, mint minden feudális társadalom. Ennek a ranglétrának a tetején, az abszolút hatalom szimbólumaként, amelyet személyesen vagy delegáció útján gyakorolnak, az uralkodó korlátlan jogképesége áll, amely a felsőbbrendűség (*dominium eminens*) jogán alapul. A rabszolgák esetében ez a szabály az ítéletek, az egyik vagy másik úrtól való függés megerősítésében fordítható le. A romák, hasonlóan a római joghoz,⁹⁶ saját tulajdonnal nem rendelkeztek (a mesterségük elvégzéséhez szükséges szerszámok fölött beszélhetünk csak ilyesmiről),⁹⁷ ugyanakkor a gazdájuk szabadon rendelkezett velük, az utóbbiakban említett megölésükön kívül.

91 ACHIM: *i. m.*, 57; PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 69.

92 A törvénytözeveg angol fordításáért lásd FURTUNĂ, TURCITU: *i. m.*, 71.

93 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 156.

94 *Uo.*, 158.

95 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 64.

96 NÓTÁRI: *i. m.*, 191.

97 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 79.

A szökött rabszolgák visszaköveteléséért indított kereseti jog elévülhetetlen volt. Ezt Petre Petcuț a rabszolgák feletti „örökös tulajdonjognak” (*dreptul permanent de proprietate*) nevezi. A rabszolgák nagy értéke magyarázza az elévülés hiányát ebben az esetben.⁹⁸

Ami a *locus standit* illeti, a romák a rabszolgaság ideje alatt nem élveztek olyan jogi státuszt, amely minimális jogokat biztosított volna számukra, és megvédte volna őket a bíróságok előtt.

Georgescu és Strihan a korabeli joggyakorlatot megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a rabszolga nem jogalany, egyszerűen egyenértékű az úr bármely más tulajdonával.⁹⁹ A rabszolga és a szabad ember közötti vitás kérdés a rabszolga ura és a szóban forgó személy közötti jogvitává alakul. A rabszolga nem vállal felelősséget a tetteiért, ezek a gazdára vonatkoznak, de súlyosabb esetekben (lólopás, ölés stb.) a gazda lemondhat a rabszolgáról, és felajánlhatja őt kártérítésként. Ilyen esetben a rabszolgára halálbüntetést is kiszabhattak.¹⁰⁰

Ugyanakkor mégis ismerünk három pertípust, amelyekben a rabszolgák képviselhették önmagukat. Az első a jogállás meghatározása iránti per, amelyben a római joggal ellentétben nem volt szükség a rabszolgának egy garanciát vállaló félre. A második a jogállásból származó köteleességek teljesítéséhez fűződik. A harmadik kategóriához pedig a vagyoni perek egy része tartozott. Érdekesség, hogy a fejedelmi rabszolgák több joggal rendelkeztek a bíróságok előtt.¹⁰¹

A romák elidegenítésével kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy minden tulajdonátruházást, amelynek a származtatott tárgya rabszolga volt, a fejedelemnek jóvá kellett hagynia.¹⁰² Ez a fejedelem elsődleges tulajdonjogát (*dominium eminens*) volt hivatott szemléltetni, és beleillik abba a történelmi narratívába, hogy eredetileg minden roma a fejedelem tulajdonába tartozott, aki ezután hűbéradományképp szétosztotta őket. E logika mentén természetes, hogy minden újabb tulajdonos tulajdonjogát meg kell erősítse ahhoz, hogy az érvényes legyen. Ami a főtebbiekben már említett elővásárlási jogot illeti, ez az eladó családtagjait és a szomszédjait illette meg a harmadik személyekkel szemben. Ismeretes két kivétel is az elővásárlási jog alól. Először is, a halálra ítélt romák esetében a vevő nem kellett tiszteletben tartsa mások elővásárlási jogát, bárki megverhette, ezzel megmentve az életét a tulajdonosa által elhagyott és halálra ítélt romának. Másodsorban, a fejedelemségek területére kívülről jött szabad romák eladása az általuk előre meghatározott összegért történt. Utóbbira általában valamilyen adósság kielégítéséért vagy az éhezés elkerüléséért vetemedtek szabad romák.¹⁰³ Az elővásárlási jog be nem tartásából adandó jogviták megoldásaiból az látszik, hogy ilyen esetben a rabszolgát az eredeti megvásárlási árán kellett továbbadni

98 *Uo.*, 72–73.

99 Valentin Al. GEORGESCU, Petre STRIHAN: *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova. 1611–1831. Volumul unu: organizarea judecătorească*, Editura Academiei, București, 1982. apud PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 65.

100 Ezt a jogszokást bizonyítja egy 1652-es okirat, amelyben Radu visszavásárolja, megmentve ezzel a kivégzéstől, a Necula nevű roma fiút, aki gyilkosságot követett el. PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 65.

101 *Uo.*, 66.

102 *Uo.*, 87.

103 *Uo.*

az elővásárlási joggal rendelkező, károsított személynek, még akkor is, ha közben a rabszolga piaci értéke nagymértékben megnőtt.¹⁰⁴

A XIX. század közepére a rabszolga-kereskedelem fontos eszközévé váltak az első sajtótermékek is. Az eladó és a megszökött romákról általában a hirdetményekből értesülünk. Érdekességgként kiemelendő, hogy sok esetben az eladott lelkek száma és azok ára nem szerepel tételesen a hirdetésben.¹⁰⁵ A vásárlási lehetőség helye és ideje azonban mindig fel van tüntetve. Mivel az újságok példányszáma és forgalma jóval kisebb volt a korban, ezek nyilvánosságát az biztosította, hogy a vasárnapi liturgia után felolvasásra kerültek a papok vagy a jegyzők által.¹⁰⁶

Ami a rabszolgák büntethetőségét és megfenyítését illeti, szökésért a retorziók közé tartozott a vízbe dobás, ostorozás, kasztráció, billoggal való megjelölés és justizmord is. A román jogtörténeti szakirodalomban – a rabszolgáság szörnyűségeit ellensúlyozni kívánólag – gyakran megjelenik a XVII. században a laikus törvénykönyvekben foglalt szabály, amely szerint a gazdák rendelkezési joga a rabszolgák fölött nem volt abszolút. Ugyanis a tulajdonnal azonos módon szabadon elidegeníthető volt egy rabszolga, de a gazda nem rendelkezhetett a rabszolgája élete fölött.¹⁰⁷ Kiemelném, hogy bár e szakasz a tételes jogban szerepelt, az alkalmazását illetően kérdések merülnek fel, mivel *norma imperfecta* jelleggel rendelkezett, vagyis megszegésével nem járt együtt szankció. Ezért úgy vélem, a norma főleg útmutató jellegű volt. Nem maradtak fenn források arról, hogy bármely rabszolga-tulajdonos felelt volna azért, mert rabszolgáját megölte, halálra kínozta vagy agyonverte.

Található azonban tételes jogi szabály a roma rabszolgák megfenyítésére és megverésére vonatkozólag. A törvény előírta, hogy a földesúr vagy sztarec (apát) nem eshet túlzásokba („*să nu treacă peste măsură*”), vagyis rabszolgáit csak fa bunkóval (*toiag*) vagy korbáccsal (*biciu*) verhetette meg (sic!).¹⁰⁸

5.1. Házasság

A romákra vonatkozó normák és fennmaradt joganyag nagy része kötődik a házasság jogintézményéhez.¹⁰⁹ Ez azzal magyarázható, hogy a frigy olyan kérdéseket vetett fel, hogy mi történik abban az esetben, ha két különböző tulajdonossal rendelkező roma házasodik össze? Mi történik akkor, ha ugyanannak a tulajdonosnak két különböző csoporthoz tartozó (pl. egy ambuláns életvitelt folytató és egy letelepített) romája házasodik össze? Mi történik abban az esetben, ha egy szabad ember egy rabszolgával vegyes házasságot köt? Rabsorba születnek-e ilyen esetben a frigyből származó gyermekek? Kinek a tulajdonát fogják képezni a házasságból származó utódok? A római

104 *Uo.*, 84.

105 Marian PETCU: *Publicitatea pentru comerțul cu robi în Țările Române = Studii și cercetări de istorie a publicității*, szerk. Marian PETCU, Tritonic, București, 2015, 15–16.

106 *Uo.*, 13.

107 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 114.

108 George PORTA: *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Fundația Regele Carol I, București, 1939, 74. apud Andrei OIȘTEANU: *Sexualitate și societate. Istorie, religie și literatură. Ediția a II-a revăzută, adăugită și ilustrată*, Polirom, Iași, 2018, 168.

109 Tizenegy történelmi dokumentum átírásáért a témában lásd FURTUNĂ: *i. m.*, 98–131.

joggal ellentétben – ahol a rabszolganő gyermeke mindig rabszolgának született¹¹⁰ – a fejedelemségek területén egy rabszolga által szült gyermek jogi státusza folyamatosan változik az évszázadok folyamán. A fejedelemségek joga – ugyancsak a római joggal összevetve – nem jutott el olyan komplexitási szintre, hogy kijelentse azt, hogy a rabszolga gyermeke nem számít jogi értelemben gyümölcsnek.

A tanulmány világi jogszabályokról szóló része választ adott már az előbbi kérdésekre. Ezen alfejezet ezért arra tér ki, hogy mennyire volt szabad a házastárs választása, és milyen érdekességek figyelhetők meg ezzel kapcsolatban.

Általánosan elmondható, hogy a rabszolga-tulajdonosok az exogámiát – vagyis a közösségen kívüli házasságot – tiltották, pontosan annak érdekében, hogy utólag ne merüljenek fel vitás kérdések a rabszolgák fölötti tulajdonjog kapcsán. Az 1780-as *Pravilniceasca Condică* néven ismert törvénykönyv „A cigányoknak” című fejezetében – a régi szokásjogra (*vechiul obiceiiu*) hivatkozva – súlyos szankciókat helyez kilátásba annak a papnak, aki összeesket két romát a tulajdonosok tudta nélkül. A papok nem adhattak össze két különböző tulajdonoshoz tartozó romát, amíg nem kaptak írásos engedélyt mindkét tulajdonostól. Hasonló rendelkezések szerepelnek az 1818-as *Leguirea Caragea* kódexben, valamint az 1831 utáni szabályozási időszakban is.¹¹¹

A letelepített romák esetén – bár erről tételes jogszabály nem maradt fenn – a beszámolók alapján szükség volt a földesúr vagy a sztarec beleegyezésére a házasság megkötéséhez.¹¹² A román bojárok sokszor nem csak beleegyezésüket adták, hanem kimondottan kikényszerítették az endogámiát a nagyon fiatal romáiktól. Ennek következtében 13-16 éves romák kellett házasságot kössenek annak érdekében, hogy ezzel növeljék a rabszolgák számát, nativitási arányát.¹¹³

Rengeteg történelmi dokumentum maradt fenn arról, hogy a rabszolgaságba született gyermekeket hogyan idegenítik el, egyszerre elválasztva őket a szüleiktől. Nicolae Furtună 16, ezt a gyakorlatot igazoló okmányt is közzétett.¹¹⁴

Andrei Oişteanu külön fejezetet szentel könyvében a bojárok roma rabszolga nők fölött gyakorolt jogának.¹¹⁵ Ez a fajta *ius primae noctis*, bár soha nem volt törvénybe iktatva, sőt kimondottan tiltva volt annak amorális volta miatt – ha hihetünk a fennmaradt forrásoknak, akkor – igen gyakorlott jognak számított. Ezt a fajta szexuális előjogot, privilégiumot sok korabeli írás említi élő gyakorlatként.¹¹⁶ Arról viszont bizonyos tudomásunk van, hogy létezett egy ún. szüzességi adó („*taxă de feciorie*”), amely valószínűleg a szenior első éjszakához való jogát váltotta ki a kezdeti időkben, majd vált egy külön adónemmé. Az adó a házasulandó feleket és azok rokonait terhelte. Pénzben, állatokban vagy dolgokban kellett megfizetni ezt a bojárnak. Az adó összeszedéséért a roma csoport vezetője (*bulibasă, vătaf*) felelt, aki sok esetben magának tartotta meg

110 NÓTÁRI: *i. m.*, 192.

111 OIŞTEANU: *Sexualitate...*, *i. m.*, 62.

112 ACHIM: *i. m.*, 53.

113 A konkrét esetek leírásáért lásd OIŞTEANU: *Sexualitate...*, *i. m.*, 63.

114 FURTUNĂ: *i. m.*, 53–94.

115 OIŞTEANU: *Sexualitate...*, *i. m.*, 516–540.

116 Korabeli leírásokért lásd *Uo.* 517–518.

a befizetetteket. Ezt onnan tudjuk, hogy a XIX. század során rengeteg panasz érkezett a romák részéről ezen illegális abúzusnak a gyakorlásáról.¹¹⁷

5.2. A rabszolgaság megszűnése

A római joggal ellentétben,¹¹⁸ a rabszolgaság keletkezésére vonatkozóan nem találunk normákat (a kezdeti időkben egyes házasságok szabályozásának a kivételével), mivel az összes, a fejedelemségek területén tartózkodó roma rabszolgának számított. Kiemelendő, hogy a rabszolgaság intézménye ennek az etnikumnak volt fenntartva. A nem bojári vagy egyházi kézben levő romák *ex lege* a fejedelem tulajdonába tartoztak.

Ami a rabszolgaság megszűnését illeti – a római joggal hasonlatosan¹¹⁹ –, ez felszabadítással történhetett. A fennmaradt, igen csekély számú esetből kiindulva, a felszabadítás általában végrendeleti úton történt. A felszabadításra vonatkozó hagyatéki rendelkezés nem volt megtámadható az örökösök által. Ismerünk arra esetet, amikor egy gazda életében adott „megbocsátó kártyát” (*carte de iertăciune*) szolgájának, azonban utólag meggondolta magát, viszont sikertelenül próbálta ismét szolgásába kényszeríteni volt rabját.¹²⁰ A rabszolgáknak általános szabály szerint nem volt lehetőségük saját szabadságuk megváltására, ilyen csak nagyon ritka esetben fordult elő.¹²¹ Ugyanakkor, a törvény erejétől fogva szabaddá vált az a rabszolga, aki gazdáját valós pénzhamisításért vagy a fejedelem elárulásáért (*hiclenie*) feljelentette.

„Annak ellenére, hogy a középkori oklevelekben sok szabad cigányt említenek, a felszabadítás csak egészen kivételes esetekben valósulhatott meg. Az ilyen gesztusok csak a XIX. század derekán kezdenek megszokottá válni, a rabszolgaság iránti új magatartás megerősödésével és a román társadalomban is megnyilatkozó abolitionista mozgalom eredményeként.”¹²²

A XVIII–XIX. századi jogszabályok (*Codul Callimach* és *Cartea românească de învăț-tură*) két olyan helyzetet írtak elő, amelyek a rabszolgánők felszabadításához kellett volna vezessenek. Az elhunyt gazdák rabszolgánő szeretői, akiket a gazda korai halála miatt még nem szabadított fel, a tulajdonos halála után szabaddá kellett volna hogy váljanak. A másik törvényben előírt eset, hogy amikor egy tulajdonos prostitúcióra kényszerített egy rabnőt, akkor az automatikusan felszabadult. Utóbbi esetben a volt tulajdonos kötelessége volt feleségül adni (hozományt is biztosítva) az egykori szolgáját. Nem maradt fenn arról eset, hogy a gyakorlatban hogyan hajtották végre ezeket a rendelkezéseket, ha egyáltalán valaha alkalmazták a jogszabályokat.¹²³

Érdekességként megemlítendő a roma származású, valószínűleg rabszolgaságba született Ștefan Răzvan alakja, aki – egyedi esetként a fejedelemségek történetében, azok rigid, társadalmi mobilitást alig engedő szociális hierarchiája miatt – 1595-ben 10 hónapig Moldva trónjára került.¹²⁴

117 A korabeli példákért, lásd *Uo.* 70–71.

118 NÓTÁRI: *i. m.*, 192–193.

119 *Uo.*, 193.

120 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 78.

121 *Uo.*

122 ACHIM: *i. m.*, 56.

123 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 79.

124 *Uo.*, 82–83.

6. Emancipáció és utóhatások

Jelen fejezet célja összefoglalni az emancipációs kísérleteket a XIX. század folyamán és a rabszolgaság utóhatásait annak felszámolása után. A XIX. században a felvilágosodás eszméi elérkeznek a fejedelemségekbe, legfőképpen orosz behatás által.

Az érdekesség az, hogy az a reform, amelyen a cári birodalom a XVIII. században átmegegy, is egy *pseudomorphosis*, vagyis olyan átalakulás, „amikor egy nép vagy társadalom felveszi egy idegen nép vagy társadalom szellemi formáját és ebben a ruhában növekszik tovább. [...] Az orosz *pseudomorphosis* minden előzőnél nagyobbszabású. Ez a nép vezető rétege teljesen feladja ősi szokásait, életformáját, vérmérsékletét, még a nyelvét is, hogy egy tőle tökéletes idegen, magasabb kultúrához hasonuljon.”¹²⁵ A román társadalmi reformot pedig egy elfranciásodott orosz politika váltja ki, ha úgy tetszik, a román elitek francia *pseudomorphosis*a az oroszokon keresztül történik.¹²⁶ A keletről érkező frankofília villámgyorsan meghódította a fejedelemségek újlatin nyelvet beszélő elitjét, később pedig egész lakosságát.

Bár az oroszországi muzsikfelszabadítás még nem ment végbe, de a roma felszabadítási kísérletekben kihangsúlyozandó szerep jut Pavel D. Kiseleff tábornoknak a fejedelemségekben való tartózkodása idején.¹²⁷ Ő is a graduális felszámolás híve volt. Ennek érdekében az 1831-es Organikus Szabályokban (*Regulamentul Organic*)¹²⁸ volt néhány, a romák helyzetével foglalkozó szakasz.¹²⁹ A 95. és 117. §-ai a havasalföldi verzióknak a romák jogi státusát fejtették ki bőszegesebben, és megpróbálták a nomád lakosságot letelepíteni.¹³⁰ Az általa 1833-ban hatályba léptetett moldvai büntető törvény kimondja, hogy nem köthető házasság rabszolga és szabad ember között, a rabszolgák közti házassághoz azok tulajdonosainak beleegyezése is szükséges, a rabszolga árát a törvényszék határozza meg annak életkora, állapota és mestersége alapján, és ha valaki élettársul fogadott egy rabszolganőt, akkor az felszabadul a férfi halála után (a házasságból származó gyerekek is szabadok lesznek).¹³¹ Ezek előrelépésnek számítottak az előző korok rabszolga-politikájához képest. Ez volt az első lépés a konjunkturaváltozás felé.

A román társadalomban a XIX. században – a felvilágosodás import eszméinek köszönhetően – lassan elvárássá válik a felszabadítás. Az abolicionista mozgalom

125 Szerb Antal itt Spengler német filozófus gondolatait parafrázálja és egészíti ki. SZERB Antal: *A világirodalom története*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1962, 670–671.

126 A cári Oroszország román fejedelemségekre gyakorolt hatásáról és az Organikus Szabályokról bővebben: Neagu DJUVARA: *O scurtă istorie ilustrată a românilor*, Humanitas, București, 2019, 238–245.

127 Szerepét főleg az angol nyelvű szakirodalom méltatja. Viorel Achim könyvében nem esik szó a tábornok által betöltött szerepről.

128 Ezek kvázi alkotmányos törvények voltak, amelyeket 1831–1832-ben a cári orosz hatóságok vezettek be a dunai fejedelemségekben.

129 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 77.

130 CROWE: i. m., 115.

131 *Uo.*

apologétája és egyben legnagyobb alakja a moldvai bojárcsaládból származó Mihail Kogălniceanu volt. A pasoptisták¹³² az 1848-as havasalföldi forradalomban az iszlami kiáltvány 14. pontjával ki is hirdetik a rabszolgaság eltörlését – a tulajdonosok utólagos kártalanítási jogának tiszteletben tartásával –, azonban e lépés a forradalom leverése után nem kerül foganatosításra.¹³³ A rabszolgák felszabadítására ekkor külön bizottság jött létre, amely „felszabadítási jegyeket” (*bilet de dezrobire*) osztott a romáknak.¹³⁴ Az első amerikai regény, amelyet románra lefordítanak, nem véletlenül, a *Tamás bátyja kunyhója* lesz, amely széles körben terjed és nagy sikernek örvend.¹³⁵ Annyira, hogy érdekes módon megszületik a román változata is *Coliba Maricuțai* néven, ahol egy öreg roma nőt találunk Tamás bátyja szerepében. Több színházi mű is születik a felszabadítás szükségességéről.¹³⁶

A romafelszabadítás mellett a fejedelemségek részéről döntő érveként szerepelt az, hogy a bojári és az egyházi rabszolgák nem voltak az államnak adót fizető réteg között. Ugyanakkor a külföldiek útbeszámolói a fejedelemségekben történő rabszolga-kereskedelemtől igen rossz fényben tüntette fel az egyesülni kívánó két Duna menti országot.

A rabszolga-felszabadítás a két fejedelemség egyesülésének előfeltételévé is vált. Ezért és az abolicionista mozgalom által előidézett társadalmi elvárásból először az állam rabszolgáit szabadították fel. Havasalföldön 1843-ban, Moldvában 1844-ben ment végbe a jogi emancipáció. Moldvában ezzel egy időben az egyház rabszolgáit is felszabadították. Havasalföldön ez csak 1847-ben történt meg. A magánszemélyek (bojárok) rabszolgáit hagyták utoljára, mivel nagy ellenérzést váltottak ki az ilyen felszabadítási kísérletek a bojárság részéről. A bojárok rabszolgáit 1855 telén és pár hónapra rá, 1856-ban törvénnyel szabadították fel, először Moldvában, majd Havasalföldön.¹³⁷ A fokozatos felszabadítás eredménye az volt, hogy bizonyos romák bírósághoz fordultak a szabadságukért, mivel a tulajdonosaiknak nem volt papírjuk arról, hogy miként kerültek az adott romák az ő birtokába. Ez volt a helyzet Ioana Rudăreasa esetében is, aki végigjárta a bírósági út évekig tartó kálváriáját.¹³⁸

Összesen több mint 250 000 roma vált az emancipációnak köszönhetően szabaddá, amely az akkori fejedelemségek összlakosságának körülbelül hét százalékát jelentette.¹³⁹ A volt bojári rabszolga romák igazából saját szabadságukat vásárolják meg. Az

132 A havasalföldi negyvennyolcasok.

133 DJUVARA: *i. m.*, 250–251.

134 Egy ilyen jegyért lásd FURTUNĂ, TURCITU: *i. m.*, 81.

135 ACHIM: *i. m.*, 118.

136 Megemlítendő példa Gheorghe Asachi *Țiganiii. Idilu cu căntice* című műve. FURTUNĂ, TURCITU: *i. m.*, 88–89.

137 Daniela ALBU: *Percepții asupra minorității rome în societatea românească. De la robie la emancipare*, Drepturile Omului, 2021/2, 64–95, 68–69. A jogszabályok angol fordításáért lásd FURTUNĂ: *i. m.*, 44.

138 Az eset részleteiért lásd Adrian Nicolae FURTUNĂ: *Ioana Tinculeasa Rudareasa*, <https://eriac.org/wp-content/uploads/2021/01/IOANA-TINCULEASA-RUDAREASA.pdf> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.). Nicolae Furtună romológus sok felszabadítási kérelmet szedett össze az alábbi forráskiadványában: FURTUNĂ: *i. m.*, 137–154.

139 *Uo.*, 114.

általuk befizetett adó egy olyan pénztárba vándorolt, ahonnan a rabszolga-tulajdonos magánszemélyeket kártalanították.¹⁴⁰ Moldvában egy szolgálért az állam négy és nyolc közötti, míg Havasalföldön fejenként tíz aranyat fizetett a volt tulajdonosoknak.¹⁴¹ Ezen összeg természetesen jóval a piaci ár alatt volt.

A román történeti szakirodalom nagy része elintézi a rabszolgaság tárgyalását annyival, hogy a felszabadításban még mindig megelőzték az Egyesült Államokat – ahol a rabszolga-felszabadítás csupán 1865-ben, vagyis 9 évvel később történt meg – és az Orosz Birodalomhoz tartozó Pruton túli Moldvát, szóval a rabszolgaság intézményén nincsen semmilyen „szégyellni való” (sic!).¹⁴² Az 1989-es rendszerváltás utáni jogtörténetírás sem használta ki a tudományos szabadság által felkínált lehetőségeket. Emil Cernea és Emil Molcuț 1994-es könyve kritika nélkül átveszi és tovább propagálja azt a nemzetközi történetírás által már rég megcáfolt, ahistorikus gondolatot, hogy a romák a XI. században érkeztek az akkor még ki nem alakult román fejedelemségek területére, és a roma rabszolgaság intézményét a besenyők és a kunok vezették be.¹⁴³

A romák diszkriminációja és marginalizációja a felszabadításukkal nem ért véget. A jogi emancipáció nem járt együtt gazdasági és szociális emancipációval. Sok esetben a felszabadításnak betudhatóan rosszabb helyzetbe kerültek, mint a felszabadítás előtt. Egyik pillanatról a másikra kisemmizettekké, föld nélküliekké váltak, ugyanis a letelepített rabszolgák esetén megszűnt az a jogcím, amely alapján egy földterület megművelhettek. E mellé párosultak a frissen, 1859-ben perszónálunióban egyesült román fejedelemségek, majd az 1877-ben létrejött Román Királyság erőszakos letelepítési kísérletei.¹⁴⁴ Ezek vezettek többek között ahhoz, amit a romológusok második nagy roma kivándorlásnak neveznek.¹⁴⁵

7. Zárógondolatok

Mint az a tanulmány tartalmából kitűnik, a romarabszolgaság teljes mértékben és csupán Havasalföldön és Moldvában feltűnő történelmi jelenség volt. A legközelebbi – és egyben sokkal ismertebb – rokonának nem más, mint az amerikai kontinenseken megjelenő rabszolgaság tekinthető. Mindkét helyen a rabszolgaság egy elsődlegesen borszín alapján megkülönböztetett etnikumnak volt fenntartva, és annak minden tagjára kiterjedt. Továbbá, a korabeli Egyesült Államokból ismert rabszolgasági forma, a

140 *Uo.*, 133, 135.

141 PETCU: *i. m.*, 10.

142 Ezt az álláspontot tükrözi például Neagu Djuvara történelemkönyve is. DJUVARA: *i. m.*, 251.

143 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 58, 113.

144 ACHIM: *i. m.*, 137–141.

145 Fraser megkérdőjelezte, hogy vajon a rabszolga-felszabadítás okozta-e a romák Balkánról történő exodusát Nyugat-Európa irányába. A mai romológusok ezt tartják a fő kiváltó oknak.

*chattel slavery*¹⁴⁶ (hagyományos rabszolgaság) fogalma, amely azt feltételezi, hogy egy ember teljes rendelkezési joggal rendelkezik egy másik ember élete fölött, tökéletesen leírja a romák helyzetét is a fejedelemségekben. Ez a fajta rabszolgaság továbbá mindig dehumanizációval járt, a másik alsóbbrendűségének a hitével. Még a rabszolgák számaránya az összlakosság arányához képest (a 10% körüli létszámmal) is hasonlóságot mutat a három állam között. Amiben a havasalföldi és moldvai rabszolgaság eltért annak amerikai formájától, az volt, hogy történelmileg hamarabb alakult ki és ezért évszázadokkal hosszabb ideig tartott, továbbá a fejedelemségek területén léteztek ambuláns rabszolgák is a letelepített és legnagyobbbészét földműveléssel foglalkozó rabszolgák mellett.

A roma rabszolgaság múltja nagyban meghatározza a romák helyzetét ma is a társadalomban, hiszen 150 év nem volt arra elég, hogy külső segítség nélkül ez a szisztematikusan marginalizált csoport integrálódni tudjon a romániai társadalomba.¹⁴⁷ Többek között ezt mutatja a 80 éve történt roma holokauszt története is, amikor vagonszám hurcolták ezt a kisebbséget a Dnyeszteren túli területekre.¹⁴⁸ Továbbá, a rabszolgaság olyan jelenség, amelyről nemhogy a romániai társadalom nagy része, hanem nagy valószínűséggel a felszabadított romák leszármazottjai sem tudnak. Ezzel párosul egy endémikus, előítéletekkel teli kép is a kisebbségről. A rabszolgaságnak mint tartós és nagyszabású európai történelmi jelenségnek a hallgatással való tagadása¹⁴⁹ csak elősegíti a romák kirekesztését a jelenben. Nem beszélve arról, hogy a történelmi igazság felvállalása alapvető egy egészséges identitástudat kialakításához a többségi társadalom részéről.

A jogalkotás részéről szimbolikus gesztusként, a 2011. évi 28. számú törvénnyel február 20-a a romák felszabadításának emléknapjává vált. Az EU-s roma stratégia hatására elfogadásra került továbbá a romániai parlamentben a cigányellenesség megelőzéséről és leküzdéséről szóló 2021. évi 2. számú törvény, amely új bűncselekményeket vezetett be a romániai jogba. A román elit részéről történnek kísérletek a nagyközönség informálására és ennek az intézménynek a tüzetesebb vizsgálatára. Ezek közé a dicséretes vállalkozások közé tartozik például a *Dor* magazin romológusokkal készített *Obiceiul pământului* nevű podcastje,¹⁵⁰ Adrian-Nicolae Furtună kutató fentebb idézett forráskiadványai,¹⁵¹ Radu Jude *Aferim* című filmje és Petre Petcuț a romák történelmét feldolgozó tanterve.¹⁵²

146 A *chattel* (ingóság) és a *cattle* (szarvasmarha) fogalmak etimológiailag egy helyről származnak. Ez is mutatja a rabszolgák jogi státusát ezekben a társadalmakban.

147 Érdemes elolvasni a Román Parlamentben 1990. szeptember 23-án leszavazott törvényjavaslatot és az arról tartott szenátusi vitát, amely a romák felszabadításáról szóló emléknap bevezetését hozta volna magával. UDVARDY Frigyes: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2017*, <https://udvardy.adatbank.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Ion%20Ilie> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.).

148 Részletekért lásd ACHIM: *i. m.*, 188–216.

149 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 44.

150 *Obiceiul pământului*, <https://www.dor.ro/obiceiulpamantului/> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.).

151 FURTUNĂ, TURCITU: *i. m.*; FURTUNĂ: *i. m.*

152 PETCUȚ Petre: *Istorie. Valahia și Moldova*, <https://rm.coe.int/valahia-si-moldova-fise-de-informare-despre-istoria-romilor/16808b19c3> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.).

Irodalomjegyzék

1. Viorel ACHIM: *Cigányok a román történelemben*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
2. Daniela ALBU: *Percepții asupra minorității rome în societatea românească. De la robie la emancipare*, Drepturile Omului, 2021/2, 64–95.
3. Dimitrie CANTEMIR: *Moldva leírása*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.
4. Emil CERNEA, Emil MOLCUȚ: *Istoria statului și dreptului românesc*, Casa de editură și presă Șansa, București, 1994.
5. David M. CROWE: *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, St. Martin's Griffin, New York, 1996.
6. Neagu DJUVARA: *O scurtă istorie ilustrată a românilor*, Humanitas, București, 2019.
7. Angus FRASER: *A cigányok*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
8. Adrian Nicolae FURTUNĂ, Victor Claudiu TURCITU: *Sclavia romilor și locurile memoriei - album de istorie socială*, Dykhta! Publishing House, Popești-Leordeni, 2021. <https://bibliotecadesociologie.ro/en/download/furtuna-adrian-nicolae-ed-turcitu-victor-claudiu-2021-sclavia-romilor-si-locurile-memoriei-album-de-istorie-sociala-popesti-leordeni-dykhta-publishing-house/> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
9. Adrian Nicolae FURTUNĂ: *Sclavia Romilor în Țara Românească*, Centrul Național de Cultură a Romilor – Romano Kher, București, 2019. <https://ikultura.ro/biblioteca/sclavia-romilor-in-tara-romaneasca/> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
10. HORVÁTH Attila: *Magánjogi jellegű intézkedések az Árpád-házi királyok korában = Magyar jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
11. Marian PETCU: *Publicitatea pentru comerțul cu robi în Țările Române = Studii și cercetări de istorie a publicității*, szerk. Marian PETCU, Tritonic, București, 2015.
12. NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011.
13. Andrei OIȘTEANU: *Moravuri și năravuri: eseuri de istorie a mentalităților*, Polirom, Iași, 2021.
14. Andrei OIȘTEANU: *Sexualitate și societate. Istorie, religie și literatură. Ediția a II-a revăzută, adăugită și ilustrată*, Polirom, Iași, 2018.
15. Petre PETCUȚ: *Rromii din România: documente I*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2009.
16. Petre PETCUȚ: *Rromii. Scavie și libertate: construirea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre*, Centrul Național de Cultură a Romilor. București, 2016, <https://ikultura.ro/wp-content/uploads/2019/09/Rromii.-Sclavie-S%CC%A6I-Libertate.pdf> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
17. Petre PETCUȚ: *Istorie. Valahia și Moldova*, <https://rm.coe.int/valahia-si-moldova-fise-de-informare-despre-istoria-romilor/16808b19c3> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
18. Srđan ŠARKIĆ: *The Influence of Byzantine Law in East Central Europe = Lectures on East Central European Legal History*, szerk. SÁRY Pál, Central European Academic Publishing, Miskolc, 2022. <https://real.mtak.hu/146455/8/CEA%20LSC%20Lectures%20on%20East%20Central%20European%20Legal%20History%2000++%20web.pdf> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
19. SZERB Antal: *A világirodalom története*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1962.
20. UDVARDY Frigyes: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2017*, <https://udvardy.adatbank.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Ion%20Ilie> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
21. *Obiceiul pământului*, <https://www.dor.ro/obiceiulpamantului/> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)